

עיון בתחביר דיאכרוני: מלת השלילה אל

1. דברי מבוא

כשאנו מבקשים דרכים בתחביר לעמוד על סימני היכר להבדיל בהם בין תקופה לתקופה בתולדותיה של הלשון העברית, אנו מניחים מראש שייתכן שבגוף הלשון, במבנה הפונולוגי והמורפולוגי של יחידות המבע שלה, לא יימצאו הבדלים מספיקים שנוכל להיבנות מהם. אכן רגילים אנו לרציפות היסטורית באוצר המילים, הן במלות התוכן והן במלות התפקוד¹, החל בלשון המקרא ועד לשון ימינו, ועד בכלל. עד שלעתים קרובות אין המעיין יודע, מהו מקורם הראשון של ביטויים שהוא נתקל בהם בעברית של הדורות האחרונים, והעיון בערכים רבים במילוני העברית יוכיח. יש טעם אפוא בבקשת הבדלים בין תקופה לתקופה בדרכי הצטרפותן של מלים אל שאר יחידות המבע, כלומר בתחבירן. העיון יתרכז כאן בתחביר מלות התפקוד דווקא, מחמת מעמדן ואופיין של מלים אלו: בראשונה אנו עשויים להתרשם מאחדותן ומהותן של מלות התפקוד בתקופות השונות, שכן לעתים לא נשתנו במבנן המורפו-פונולוגי במעבר הדורות, אולם בבדיקה מעמיקה יותר אנו עשויים לגלות בהן התניות המשייכות אותן לתקופה זו או לתקופה זו.

עלינו להבחין בין שתי אפשרויות לפתיחת העיון בתחבירן של מלות התפקוד: 1. אפשר לברוק תחום הגיוני-סמאנטי מסוים (למשל את תחום הוויתור) ובו את מקומן של כל אחת ואחת

1. מלת תפקוד = mot-util, function word.

ממלות התפקוד. בדיקה זו סינכרונית היא ויש לבצעה בכל אחת מלשונות העבר באותה שיטה עצמה; למעשה יש בה מהעיון התחבירי-הסמאנטי במשולב. לאחר שיהיו בידינו תיאורים סינכרוניים של תקופות הלשון השונות, נוכל לעמוד על השינויים שחלו בשדה התחבירי-הסמאנטי של מלות התפקוד בתחום הנבדק.² מתוך השוואת השדות השונים נוכל להעלות נתונים מאלפים גם על המלות השונות המשתתפות בשדה, כל אחת לעצמה. 2. נקודת המוצא יכולה להיות מלת התפקוד הבודדת: מתוך תיאור התנהגותה התחבירית בכל אחת ואחת מתקופות הלשון אפשר יהיה להעלות את השינויים שחלו בה מתקופה לתקופה (עצם המשכיותה או היעלמה והופעתה מחדש של מלת תפקוד בשדה התחבירי-הסמאנטי שלה יש בה כדי ללמדנו). עם השלמת הבדיקה בכל המלים/הצורנים המשתתפים בתחום תחבירי-סמאנטי משותף, נוכל לתאר את השדה בכל אחת ואחת מתקופות הלשון ולהגיע בדרך זו אל השינויים בשדה כולו. בדינונו הפעם נבחר בדרך השניה ונעמוד על מלה זעירה אחת, על אַל. מלת התפקוד אַל נחשבת בכל תקופות הלשון העברית כציין השלילה,³ ולכאורה אין הבדלים בה, לא במבנה המורפופונימי, ולא בהתנהגותה התחבירית, בין התקופות השונות. ואף על פי כן העיון בסביבתה הקרובה של אַל עשוי להעמידנו על שינויים בתחביר המלה במעברה מתקופה לתקופה. בידינו לבדוק את תחבירה של אל בלשונות העבר בעזרת קונקורדנציות: בלשון המקרא, בלשון בן-סירא, במגילות מדבר יהודה ובלשון חכמים

2. בדרך זו עשויים אנו ללמוד גם על שינויים בתפקודן של מלות בתוך תקופה מתוארת אחת ונוכל להגיע להבחנה פנימית לתת-תקופות שבה. כך יכולנו לגלות שגם משמשת בלשון המקרא הקלאסית בלבד כציין (תואר-פועל) הוויתור המגביר (אפילו, לא זו בלבד אלא), ובלשון המקרא המאוחרת בלבד כציין (תואר-פועל) המקביל של הוויתור (מכל מקום), ליד שימושיה כמלת השיעבוד של הוויתור (אף על פי ש-) בכל לשון המקרא; ראה מאמרי על "יחס הוויתור בלשון המקרא" בתעודה ב (ספר י"מ גרינץ), אוניברסיטת ת"א תשמ"ב, עמ' 325-348.

3. אל כמלת שלילה (איסור) מצויה באוגריתית, ראה J. Aislaitner, Wörterbuch der ugaritischen Sprache, Berlin 1965 p. 17 (no. 180) וכן בפניקית, ביאודית, בארמית קדמונית ובארמית ממלכתית, ראה Charles — F. Jean — Jacob Hoftijzer, Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'Ouest, Leiden 1965: אף בהן תמיד לפני פועל עם התחיליות.

(בלשון המקורות התנאיים ובלשון התלמודים). כך נוכל לסכם את הידוע ממקורות אלו:

2. אל בלשון המקרא

בלשון המקרא ברוב המכריע של המופעים אל קודמת לפועל שצורתו יפעל (המלאה, הקצרה, או המוארכת),⁴ סמוך לו או בהפרדת המלית נא או תיאור פועל ביניהם; ויש שגם פנייה מצטרפת להפרדה זו; במקום אחד ויחיד אל קודמת לפועל בצורת פֶּעַל. דוגמות: אֶל־תְּבִיט אַחֲרַיִךְ (ברי' יט, יז), ואל־תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה (ברי' כב, יב), אֶל־אֲבוּשָׁה (תה' כה, ב); אֶל־נָא יַחַר לֵאדָנָי (ברי' יח, ל), אֶל־בֶּאֱפֶךְ תּוֹכִיחֵנִי (תה' ו, ב); אֶל־נָא אַחִי תִרְעוּ (ברי' יט, ז); אֶל־פִּשְׁתָּם הַיּוֹם (שמ"א כז, י).⁵ ויש בלשון המקרא מספר מקומות שבהם אל קודמת לשם או לצירוף יחס, לכאורה בלא פועל נטוי אחריה כלל, אלא שכרגיל אפשר להשלים את הפועל שבטווח שלילתה של אל: אותו פועל נשמט מתוך שהוא כבר מופיע במשפט שלפני כן (באותו "שיח") באחת הצורות המודאליות שלו, והוא "מושך עצמו וחברו עמו". לדוגמה: דרשו־טוב ואל־רע (עמי' ה, יד) — ואל תדרשו רע; יהללך זר ולא־פיך / נכרי ואל־שפתיך; (מש' כז, ב) — ואל יהללוך שפתיך, פגוש דב שכול באיש / ואל־כסיל באולתו (מש' יז, יב) — ואל תפגוש כסיל באולתו; וכן: יסרני ה' אך במשפט אל־באפך [פן — תמעטני] (יר' י, כד) — אל־באפך [ת]יסרני.

גם במקום שאין פועל בסמוך לאל ואין גם אפשרות לשחזור מההקשר־שבשיח, אל שוללת את החלק הנשואי של המשפט (השמני), או שהיא עצמה נשואו של המשפט.⁶ הדוגמות הן (מועטות): אל דְּמִי לָכֶם (ישע' סב, ו) — אל יהי דמי לכם; אֶל־נָא אֲדָנָי (ברי' יט, יח) — אל יהי הדבר כן; ויאמר לו מלך ישראל אל

4. ראה דוגמות ממוינות בערך אל שבקונקורדנציה החדשה לתנ"ך לא' אבן־שושן, ירושלים 1981. לאחרונה דן בימלית השלילה אל במקורותינו הקדומים אלישע קימרון, מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 473-482.

5. יש כתבי יד הגורסים: אן, וראה אוצר לשון המקרא א, ערך אל.

6. אפשר לפרש את המשפטים האלה כבעלי ייצוג אפס לפועל היה.

(מל"ב ג, יג) — אל יהי הדבר כן, אל תדבר דברים כאלה; ויאמר אל [יושעך ה', מאין אושיעך] (מל"ב ו, כז) — לא יהי הדבר הזה.⁷ כל אלה הם שימושי אל בלשון המקרא במישור הביצוע (performative), כלומר כמלת השלילה להבעת איסור, לתביעה שלא לעשות דבר מהדברים. המעבר ממישור הביצוע אל מישור התיאור — הקביעה (constative) התרחש במלה זו בלשון המקרא עצמה (כשם שמצוי המעבר ממישור התיאור למישור הביצוע במלה לא, כגון במצוות לא-תעשה שבעשרת הדיברות).⁸ דוגמות לכך (מעטות הן במקרה של אל בראש המשפט המביע דיבור ישר): אל-תירא מפחד פתאם... (מש' ג, כה) = לא תירא, בהמשך לביטויי קביעה: אז תלך לבטח דרךך... אמיתשכב לא-תפחד... (ג, כג, כד), לשד ולכפן תשקק ומחית הארץ אל-תירא (איוב ה, כב) — לא תירא, בהמשך לנאמר: ולא-תירא משוד כי יבוא (כא).

בעקבות מעבר זה נתהוו מבעים דו-משמעיים המתפרשים הן כביטויים לשלילת קביעה והן כביטויים לשלילת תביעה. לדוגמה: נישח אדם נישפל איש ואל-תשא להם (יש' ב, ט) = 1. ואתה לא תשא להם (קביעה), 2. ואתה מתבקש להימנע מלשאת להם (משאלה, תביעה); הצילני מטיט ואל-אטבעה (תה' סט, טו) = 1. ואז לא אטבע (קביעה), 2. וחלילה לי מלטבוע, כדי שלא אטבע (משאלה, תביעה).

ויש מספר מקומות שבהם אל קודמת לשם או לאפס או לצירוף יחס נשואי (כל אחת מהאפשרויות האלה מיוצגת פעם אחת

7. הפירושים וההשלמות על-פי אוצר לשון המקרא א, ערך אל. פירוש זה של מל"ב ו, כז נאמר שם בלשון "אולי" (הוא בניגוד לטעמים). לתיאור שימושיה של אל בלשון המקרא מוקדשת עבודת הגמר של א' טנא על השלילה בספר בראשית (כתב יד; אוניברסיטת תל-אביב 1972), עמ' 19-23.

8. אפשר היה להסתפק בהבחנה המקובלת בתיאורי לשונות זה מכבר, בין דרך החיווי ובין דרך האיזוי, כלומר בין האפשרויות השונות של המודאליות המגיעות לכלל ביטוי באמצעות הלשון. אלא שהעברת הדיון אל תחום הביטויים המודאליים אינה פתרון מלא כשלעצמו, מאחר שבתחום זה נעשו לאחרונה הבחנות פנימיות שיש מקום להתחשב בהן לענייננו כאן. בלוגיקה המודאלית ענף מיוחד עוסק בהכרח הדיאונטי (מצד החובה) שהוא החיוב, והוא שונה מההכרח האלתי (מצד האמת) או האפיסטמי (מצד ההכרה). מודאליות זו אינה מתארת את ביצועו של מעשה בהווה או בעתיד, אלא את הטלת החובה לעשות או להימנע מלעשות מעשה. חובה זו מוטלת על מבצע פעולה (agent) האחראי על מעשיו מבחינה מוסרית. וראה על כך בקצרה. J. Lyons, Semantics, vol. 2, Cambridge 1977, §17.4 (p. 823).

בלבד), ואלו הם: בארחה־צדקה חיים || ודרך נתיבה אל־מוות (משׁ׳ יב, כח),⁹ כלומר אל היא רכיב בצירוף שמני שפירושו חיים נצחיים || חיים; וישם לְאֵל מלתי (איוב כד, כה) — לאֵין, לאֵפס, כלומר אל משמשת כשם ואין אחריה כל חלק משפט שהשלילה שבה תחול עליו (תעצים של מלת תפקוד); אל־למלכים למואל אל למלכים שתויין ולרוזנים אֵי (ק׳) שכר (משׁ׳ לא, ד), כלומר אל קודמת לצירוף יחס שאחריו מקור של פועל (למואל¹⁰ שתו).¹¹ אם נרצה לסווג את מופעי אל בלשון המקרא לפי שכיחותם של סוגי המלים שהיא קודמת להם נקבל את החלוקה הזאת: המבנה השכיח הוא אל ואחריה פועל נטוי (במקרים מועטים אפשר שהפועל הושמט), נדיר יותר שאל קודמת לנשוא לא־פועלי או שהיא עצמה הנשוא, ומקרים יחידאיים הם שאל היא רכיב של שם, או שהיא מתפקדת כשם (תעצים), או שהיא קודמת לצירוף יחס שאחריו מקור נטוי של פועל.

3. אל בלשון בן־סירא

בספר בן־סירא אל היא התיבה בעלת השכיחות הגבוהה ביותר (288 מופעים),¹² ושימושיה אחידים מאד. לרוב היא מלת האיסור, כלומר היא מתפקדת במישור הביצוע: אחריה צורת פועל נטוי עם התחיליות; נוכח: תפעל, כגון: אל תדרוש (ג, כא [א]), ויש עדות גם לצורת היוסיב, כגון: אל תמר (א, נג [א, ט]); במקצת מקרים

9. אלקום (משׁ׳ ל, לא) = אל קום? מחמת הספק לא נכלל המקום בדיוננו.
 10. למואל לא נתפרש מה טיבו. התרגום הארמי רואה בו שם (מלכי למואל), רשׁ׳י מפרשו כצירוף יחס (למו אל = הם שייכים לאל, לקב״ה), אבן עזרא כנראה תופסו כמקור (של איזה פועל? "כי לא יאות להם זנות ושתות יין"); כמקור של יאל על דרך הארמית ("אסור למלכים לעשות מעשה איווולת ושטות") מפרשו נ״ה טורטשינר, משלי שלמה, ת״א תשׁ׳״, עמ׳ 4.
 11. צורות הפועל העשויות לבוא אחר אל במקרא רשומות אצל מ״ב שניידר, תורת הלשון בהתפתחותה ב, וילנה ת״ש, עמ׳ 221 (§ 59 ט): "לא' מורה שלילי מוחלטה וגמורה: לא תלך, לא תקח, לא תגנב, 'אל' מביעה שלילה לאסור, להרגעה וכו׳", וכן פירוט שימושי מלות השלילה במקרא, וביניהן גם אל, שם, עמ׳ 80–86 (סע׳ 30). שניידר מזכיר גם את הכתוב במשׁ׳ לא, ד (אל למלכים שתו יין) במשמעות של עצה. וראה דוגמות למבנה זה אצל בן־אשר (להלן, הערה 27); בן־אשר אינו מזכיר את שניידר בתיאוריו.
 12. ראה ספר בן סירא (המקור, קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים). מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 419.

באה אחריה צורת נסתר: יפעל, כגון: אל ימאס (לח, ד [ב]) וגם היוסיב, כגון: אל יהי (ג, כב [ג]; מז, כג [ב]).

יש גם כאן מקום אחד של מעבר ממישור הביצוע (איסור) למישור התיאור (קביעה), בדומה לממצא בלשון המקרא: כי יש אוהב כפי עת ואל יעמוד ביום צרה (ו, ח [א]) = והוא לא יעמוד...; במקום אחד נוסף נוסח [א] גורס אל בתיאור — קביעה, אלא שהמלה חסרה בנוסח [ג]:¹³ אל תעש לך רעה ואל ישיגך רעה (ז, א [א]), כנגד: אל תעש רע... ישיגך רע [ג]. לפי נוסח [א] משמעות ואל היא: ואז לא... (או: כדי שלא...).

בפסוק אחד באה אל לפני מקור של פועל: אל לאמר זה רע מה זה (לט, לד [ב]), אולם הגירסה נראית משובשת; בגליון תוקן: אין לאמר זה רע מזה. כנראה עירוב יש כאן בין *אל תאמר ובין *אין לאמר.

4. אל בלשון מגילות מדבר יהודה

במגילות מדבר יהודה נרשם שימוש מיוחד של אל במקום לא להבעת איסור, כגון: אל יבוא במים... (סרך ה 13),¹⁴ כניסוחו של א' קימרון. לאמיתו של דבר אין כאן חידוש בהשוואה ללשון המקרא. דוגמות אחרות: אל ידבר אליהו באף... (סרך ה 25), ואל ישנאהו בן [לבבו] (סרך ה 26).¹⁵ בצורת הנוכחים: אל תיראו (מלחמת בני אורי 3) — מובאה מהמקרא;¹⁶ ואל תמאסו בכ[ול... (הודיות א 37); בצורת הנסתרים (בסביל): והדגים אל יאכלו (ברית דמשק יב 13), אל יקחו מאת ישראל... (ברית דמשק טו 14). צורת סביל נסתר אחר אל: ואל יקובל (ברית דמשק ט 23). נמצא במרבית המקומות אל באה עם נסתר, אבל עשויה היא לבוא גם עם נסתרים ועם נוכחים. בכל המקומות לא יצא שימושה מהתחום הדיאונטי.

13. נוסח [ג] אף נקי מהערר התאם תחבירי שבנוסח [א].

14. ראה א' קימרון § 400.13 The Hebrew of the Dead Sea Scrolls (ms). אני מודה למחבר על מתן אפשרות להיעזר בכה"י של חיבורו.

15. כל הדוגמות מסרך היחד מצורת הנסתר הן.

16. וכן כל שאר המקומות בנוכחים מובאות הן מהמקרא במלחמת בני אור.

5. אל בלשון חכמים

בלשון התנאים ובלשונם העברית של האמוראים¹⁷ מצוי המבנה השכיח בלבד, לעולם קודמת בהן אל לפועל נטוי. דוגמות: אל יחדש בה דבר (תרומות ח, ח), אל תזכרו (תוס' ברכות א, יא), בין שאמר אל תתנו (בבלי כתובות סט ע"ב),¹⁸ אל יפתחו לו בכבוד המקום (ירוש' נדרים מא ע"ב).

יש שאל ולא משמשות כאחד: לא יפסיע פסיעה גסה ואל יהלך בקומה זקופה (ברכות מג ע"ב),¹⁹ אולם בדקדוקי סופרים מובאות גירסות שונות, כגון: אף לא יהלך...

6. אל בלשון השו"ת

בלשון ספרות השאלות-ותשובות שנקלטו במאגר המחשב בפרויקט השאלות-ותשובות באוניברסיטת בר-אילן (בחורף תשמ"ג נקלטו בו 210 קבצים ובהם כ-45 מיליון מלים)²⁰ מצאנו את הנתונים הבאים: הרוב המכריע של המופעים של אל + תפעל הם, ואין בה דוגמות למבנים האחרים של אל, בכל ספרות השו"ת שמימי הגאונים ועד ימינו (ולא עד בכלל), לא בשו"ת מספרד ולא בשו"ת מאשכנז.

נמצא שהרבגוניות התחבירית של מלת התפקוד אל שבלשון המקרא נצטמצמה במשך הדורות למבנה אחד ויחיד בלבד: אל + פועל נטוי בצורת התחיליות. מכל המבנים המקראיים הנדירים לא שרד בלשון הכתובה שלאחר המקרא דבר, עד כמה שיכולנו לבדוק.

עם כל זה הבדיקה בלשון השו"ת העלתה עובדה מאלפת מאד:

17. אין אל בקטעים ארמיים כלל, לא בבבלי ולא בירושלמי, כשם שאין היא רשומה מארמית של התרגומים ומסורית.

18. אין אל עשויה להצטרף אל ציין של קישור חוץ מווי"ו, כגון: מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו... (בבלי ב"ק טו ע"ב), כלומר במקום שאל יגדל נכתב שלא יגדל.

19. מובא אצל מ"ב שניידר, תורת הלשון בהתפתחותה ב, וילנה ת"ש, עמ' 84 (סע' 30 יא).

20. לא נבדק כאן השימוש במבנה הרווח של אל + פועל נטוי. תורתנו נתונה להנהלת פרויקט השו"ת שבאוניברסיטת בר-אילן על ביצוע החיפוש לצורך בדיקה זו.

נמצאו בה חמישה מופעים של המבנה אל + ל- כינוי דבוק (+ ל-צש) + ל-מקור נטוי. אלא שכל המופעים האלה משו"ת של ימינו הם; ואלו הם המקומות:

ואל לנו לשכוח שיש לנו בזה גם גזירת תקרה (שו"ת ציץ אליעזר לר' אליעזר יהודה ולדנברג [1917 — בירושלים] חלק י [ירושלים תש"ל], סימן כט).

כך גם הציבור... אל לו להכניס עצמו יתר על המידה לחששות, ואל לו לבקש חשבונות רבים... (פסקי דין רבניים [אוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל, בית הדין הגדול לערעורין], בעריכת ד"ר זרח ורהפטיג, חלק ה ירושלים תש"י, סימן קלב).
פרנסי הציבור... אל להם להשתמש בטענות ש... (פסקי דין רבניים חלק ו סימן קעג).

ואל לנו ללכת רחוק, כי... (פסקי דין רבניים חלק ט סימן קנב).
נמצא שהשימוש המועט שבמבנה זה בספרות השו"ת חדש הוא, ויש לראות בו מסימני ההיכר של העברית המודרנית המוצאת את דרכה אל הלשון הרבנית (האשכנזית).²¹

7. אל בלשון הספרות העברית החדשה

בלשון הספרות העברית החדשה ניתן לצפות שנלמד על המבנים השונים של אל, לרבות עם ל-כינוי דבוק ועם ל-מקור נטוי, מהקונקורדנציה של כתבי מנדלי מוכר ספרים ושל ח' הזו שבמפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.²²
לפי שעה עלינו להסתמך על המובאות במילונים: אצל אבן-שושן בלבד מצאנו שני מופעים של המבנה עם ל-כינוי דבוק ועם ל-מקור נטוי, אחד מביאליק ואחד מ' שנהר. המובאה מביאליק אינה לענייננו,²³ נותרה אפוא מובאה אחת בלבד מספרות זו: אל לו וחס לו לצר בגנה (שנהר ב 89).²⁴

21. וראה בהמשך על העברית בת זמננו.

22. תתבקש עזרת המחשב של האקדמיה ללשון העברית.

23. "אל לסוסי הכין צידה" (אופניים; על איתור המובאה [שירים ופזמונים לילדים, דביר תקצי"ג, עמ' נב] אני מודה לפרופ' ע' איתן). ושיעורה: אין צורך להכין צידה לסוסי, כלומר לאופניים; נמצא שאין המבנה שייך לנידון כאן. הקונקורדנציה לשירי ביאליק (של א' אבן שושן) אינה רושמת דוגמה אחרת, מכאן שביאליק לא גרס את המבנה הזה בשיריו בכלל. וראה להלן, הערה 32.

24. וראה להלן, הערה 31.

8. אל בעברית המודרנית

בתיאורי העברית בת זמננו נרשמת אל כמלת שלילה במשפטי הרצייה (volitive)²⁵ להבעת מניעה — איסור (prohibitive), והיא בעלת ערך ריגושי בתיאור זה.²⁶ ויש שמגדירים אותה בקיצור כמלת השלילה של הציווי.²⁷ שוב יש תיאורי השלילה בעברית המודרנית המכירים באל כמלת שלילה של פועל בצורת נוכח בלבד להבעת דרישה (request), כשצורת מדבר ונסתר מוגבלות לשלב פורמלי מאד.²⁸ לאמיתו של הדבר מצוי מבנה תחבירי של אל בעברית של זמננו (ולא בלשון הגבוהה והפורמלית דווקא), שאינו נזכר בתיאורים האלה אלא בדרך שולית בלבד. לאיתורה ולתיאור התנהגותה של אל זו נעיין במעמדה הכולל של אל בעברית בת זמננו.

אל כמלת התפקוד של האיסור (ציון לשלילת הש'אה של ביצוע) כפי שהיא משמשת בעברית בת זמננו ממורשת לשון המקרא היא בידינו.²⁹ אלא שיש להבדיל בה בין עיקר שימושה שהיא מורשת רצופה, כלומר שימושה של המלה הַחל במקרא דרך לשון חכמים ודרך הלשון הרבנית של ימי הביניים עד העברית החדשה ועד לשון ימינו (אל לפני פועל נטוי בצורת יפעל) ובין שימושה הנדירים יותר, שלא היה להם המשך ורציפות בתולדותיה של לשוננו, הם המבנים שהעברית החדשה (באיזו תקופה בדיוק, ובידי מי?) החייתה אותם מהמקרא במישרין. ההבחנה היא אפוא בין שימוש פעיל במשך הדורות ובין שימוש ספרותי בדרך החיקוי, שנתחדש כנראה בדורות אחרונים. שימושי אל הנדירים האלה נמנים בחלקם על דרכי התצורה של שמות ושל ביטויים פראזיאולוגיים, ורק בחלקם הם עניין למערכת

25. H. Rosén, Contemporary Hebrew, Mouton 1977, p. 226.

26. ראה רוזן, שם, עמ' 198.

27. ראה מרדכי בן-אשר, עיונים בתחביר העברית החדשה, חיפה תשל"ג, עמ' 77;

וכן, R. Aronson-Berman, Modern Hebrew Structure, Tel-Aviv 1978, p. 281.

28. Cf. L. Glinert, 'Negative and Non-Assertive in Contemporary Hebrew', Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 45 (part 3) London 1982, pp. 434-470.

29. מרדכי בן-אשר, (לעיל הערה 27), עמ' 77, מתאר את המבנה של אל + פועל נטוי בצורת הציווי השלילי. תיאורו הוא חלק מהדיון בשלילה בעברית החדשה (עמ' 72-90).

הפועל. בתצורתם של שמות אל היא רכיב של שלילה שמנית (בשמות עצם ובשמות תואר כאחד) חדשים, כגון: אלחוש, אלחושי, אלחוט, אל-מיום, ועוד כיוצא בזה, כפי שרושמים המילונים; בתחום הפראזיאולוגיה היא חלק ממובאות ישירות מהמקרא העוברות לעתים שינויים סמנטיים או תחביריים. לדוגמה: אל-דמי ("כסא אל-דמי" תעצים הצירוף להזכרת יהודי רוסיה בליל הסדר), ובדגם אחר: אל פחד, אל דאגה; לשים לאל (השינוי הוא בנטיית הפועל שלפני התעצים המקראי של אל; אל נא, אל נא באפך, אל נא בחפזך) (השינוי הוא בקיטוע המבנה התחבירי השלם שבמקרא ולעתים גם בהחלפת השם בצירוף היחס שלאחר אל).

המבנה הנדיר של אל כחלק ממערכת הפועל מצוי בלשון ימינו בסדרה של אל + ל-כינוי דבוק (+ ל-צש₁) + ל-מקור. נביא כאן מספר דוגמות מהלשון הכתובה (ומלשון השידורים ברדיו ובטלוויזיה) שנתפרסמו בשבועות האחרונים.

א. דברי מדע:

1. אל לו לגולד לשכוח ש... (י' בלאו, לשוננו מו [תשמ"ב], עמ' 157).
2. ... תופעות שמציאותן אל לה לפגום בחוקיות... (י' הופמן, תעודה ב [ספר הזיכרון ל"מ גרינץ], אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ב, עמ' 159).
3. לפיכך אל לנו לרכז את מאמצינו ב... (א' סימון, דעות מט [תשמ"ב], עמ' 234).
- ב. בלשון הכתבה בעיתון:
4. על אריאל שרון להתפטר מיד. אל לו להכביד על הממשלה (י' קוטלר, מעריב 9.2.1983).
5. ... אזהרה לכל ממשלה באשר היא, כי אל לה להתנער מאחריות... (י' קוטלר, מעריב 9.2.1983).
6. כשאנו נגשים ל... אל לנו לשכוח ש... (מ' צובנר, עבודת גמר לבחינות בגרות בהיסטוריה, דצמבר 1982, כ"י עמ' 9).
7. ... בישר לנו מר פ' שאל-לנו לתלות בו תקוות... (ד"ר י' עילם, הארץ 3.2.1983).
8. ... כי ה"הגנה" תשמור על היהודים, ואל להם לעזוב את חנויותיהם (א' מילשטיין, מעריב סופשבוע 17.12.1982).
9. אך אל לנו לשכוח כי... (ז' שיף, הארץ 11.2.1983).

10. הידידות האמיצה בינינו אל לה להביא לקרע בינינו, אל לה ליפול קורבן על... (י' אחימאיר, מעריב 17.2.83).

ג. בלשון השידורים ברדיו ובטלוויזיה:

11. ... סבורים שאל לה לאופוזיציה למהר אל כלי התקשורת (קול ישראל 7.2.1983).

12. אל לה לממשלת ישראל להגיש את הסכמתה על מגש של כסף... (קול ישראל 8.2.1983).

13. אל לכם לטעות במשמעותן של מחיאות הכפיים... (קריין הטלוויזיה אל המאזינים, 19.2.83).

14. אל לנו להיות מוטעים על ידי תפיסות מיסטיות אלו (פרופ' יוסף בן-שלמה, האוניברסיטה המשודרת בגלי צה"ל 28.2.83).

בחינת המובאות האלה מעלה את העובדות התחביריות האלה: (1) לרוב ל + כינוי דבוק הוא חלק מהמבנה הנידון, כשכינוי זה עשוי להיות של נסתר-נסתרת-נסתרים, של נוכחים ושל מדברים. (2) כל אימת שהשם המאוזכר על ידי הכינוי הדבוק לל- מופיע לפני אל, המבנה כולל את אל + ל + כינוי דבוק בלבד, וכל אימת שאין אותו שם נזכר לפני כן, ל- עשויה לחזור גם לפני השם שלאחר הכינוי הדבוק. במקרה הראשון הכינוי הדבוק הוא אפוא אנאפורי לשם שלפניו, מעין כינוי מוסב לשם שהוצא אל ראש המשפט (מבנה של ייחוד), ובמקרה השני הוא קאטאפורי לשם שמופיע אחריו.³⁰ (3) הפועל שבצורת המקור (עם ל-) הכלול במבנה הוא לרוב מהתחום הסמנטי של הפעילות הרוחנית (פעלים מתחומים סמנטיים אחרים עברו בהשאלה לתחום סמנטי זה), גם אם מצוי מקרה של פועל מתחום סמנטי אחר. (4) בעקבות זאת משמעות השלילה של אל אינה איסור או מניעה כלליים, אלא היא

30. מ' בן-אשר (לעיל, הערה 27), עמ' 78 רושם דוגמה לאל בלא ל- וכינוי דבוק: אל לנציגויות הישראליות לכתוב ההיסטוריה על עצמן (מעריב 18.5.72); ואפשר להוסיף לכך דוגמה חדשה ממכתב למערכת של הה"כ צ'ארלי ביטון: אל לאמנון דנקנר לשים מקלות בגלגלים (הארץ 2.3.83). שתי הדוגמות כאחד מראות סימנים לשוניים של משלב בלתי יציב ונחות מהכתיבה העיתונאית והמדעית הרווחת. אולם דוגמות נוספות עשויות להצביע על העדר אפיון משלבי במבנה בלא ל-כינוי דבוק.

ביטוי של אזהרה, של עצה טובה להימנעות מדבר לא רצוי.³¹ 5) הפועל (או הצירוף הפועלי) שצורת המקור שלו צמודה לל- במבנה הנידון עשוי להביע אירוע סביל (כגון ליפול קרבן, במשפט מספר 10 לעיל, או להיות מוטעים, במשפט מספר 14 לעיל), ובמקרה כזה משמעותו (הביצועית) של המבע היא: התרסה מפני חשש, מעין הגנה באמצעות המבע בפני אירוע שיש עמו סכנה. ראייה לכך תשמש המובאה היחידה השייכת לעניין מהספרות החדשה במילונו של א' אבן-שושן: אל לו וחס לו לצר בגינה (שנהר ב 89).³² 6) שלא כמו בלשון המקרא ובלשון חכמים, אל עשויה לבוא לאחר מלות השעבוד ש-, כי.

ננסה לפרש את העובדות האלה, שבעיקרם חידוש הם בלשון ימינו: מהו הרקע להתהוותם?

1. המבנה הכולל לרוב ל + כינוי דבוק; אם אמנם מקור המבנה כולו בלשון המקרא במשלי לא, ד הוא,³³ מניין לנו הצירוף של ל + כינוי דבוק המצוי בו לרוב? במקור המקראי יש ל + צש ולא ל + כינוי דבוק; הצירוף שבפנינו מניין הוא לנו?

אפשר להציע את הסברה הבאה: הנוסחה השכיחה (בלשון חכמים) [אמר] לו/לה/להם ל-צש פעלה בדרך העירוב על המבנה של אל שבמקור הנוכח במשלי אל ל-צש ל-מקור של פועל. בדרך של נוסחה נציג את הדבר כך:

- $$\left. \begin{array}{l} 1. \text{ אל} + \text{ל-צש} + \text{ל} + \text{מקור} + \\ 2. \text{ [אמר]} \text{ ל} + \text{כינוי דבוק} + \text{ל-צש} + \text{דבוק} + \text{ל-צש} + \\ \text{ל-מקור}. \end{array} \right\} < \text{אל} + \text{ל} + \text{כינוי}$$

2. ל + כינוי דבוק + ל-צש מופיעים כאחד רק במקרה שהשם המאוזכר של הכינוי הדבוק לא הופיע בהקשר שלפני אל. כלומר, במקום שיש אפשרות לכינוי דבוק אנאפורי, הוא מבטל את הכינוי הדבוק הקאטפורי. בדרך של הצגת התהליכים התחביריים האלה בעזרת הנוסחה שלעיל, עלינו להניח במקרה הנידון (כלומר במקרה של הזכרת הצ ה ש המאוזכר הקודם ל-א ל) את השמטת

31. אמוראי א"י הבינו את מלת השלילה אל בדרך דומה, ראה, למשל: ... לוקין על תחומי שבת דבר תורה... והלא אין בשבת אלא סקילה וכתר, אמי ליה והכתיב אל תאכל ממנו נא. אמר ליה מי כתיב [ב] לא אל כתיב [ב] (ירושלמי פסחים ו ה"ב, דף לג ע"ב): ועל כך ראה בהמשך.

32. וראה לעיל, הערה 23.

33. ראה לעיל, הערה 11; וכבר העיר על כך בן-אשר (ראה הערה 27) עמ' 77.

ל-צש, ומתקבלת בעקבות זה הנוסחה המקוצרת: צש (כנושא פסיכולוגי, מעין מבנה של ייחוד) + אל + ל-כינוי דבוק + ל-מקור.

3. הפעלים שצורת המקור הנטוי שלהם (עם ל-) היא חלק מהמבנה שלנו שייכים ברובם לתחום הסמנטי של הפעילות הרוחנית, שלא כמו בדוגמה המקראית (למואל? שתויין). צמצום סמנטי זה כרוך כנראה בעובדה הבאה:

4. משמעות השלילה של אל אינה איסור, אלא אזהרה מרוככת, עצה טובה להימנע מפעולה (רוחנית) שתוצאתה עשויה להיות שלא לטובה. ההסבר להתפתחות זו עשוי להתקבל מהתארגנות המערכת המודאלית של השלילה בפועל בעברית של ימינו: לשלילת הפועל המביע עובדות במישור התיאורי-הקביעה, משמשת לא; לשלילת הפועל המביע תביעה מהזולת במישור הביצוע (הן כתביעה תקיפה והן כמשאלה) משמשת אל + יפעל; להבעת אזהרה, כלומר לתביעה מנומסת להימנע מפעולה נבחרה (בעקבות פרשנות לפסוק במקרא, בידי משכילים ואנשי ספרות, כנראה) אל + ל-כינוי דבוק + ל-צש + ל-מקור; מבנה זה משמש לעתים כביטוי של חשש, כהתרסה-הגנה בפני אירוע לא רצוי.³⁴

המבע המרוכך-האדיב של התביעה להימנע מפעולה שונה בתכנו ממקבילו החיובי (הפקודה על-פי תכנו, הציווי על-פי צורתו) במספר דרכים:

1) הוא יכול לפנות אל כל הגופים, כלומר הנמען שלו (addressee) יכול להיות גם מדברים (לא נרשמו דוגמות למדבר), נוכח-נוכחים, נסתר-נסתרים, ולא נוכח-נוכחים בלבד;

2) תקפה של התביעה רפה יותר מתוקף הפקודה הישירה: אפשר לסרב לה; מאחר שמשמעותה של תביעה להימנעות מפעולה היא קרובה לאזהרה ולעצה טובה, אפשר שהממען לא ישעה לאזהרה, ולא יימנע מהמעשה שהוזהר ממנו. מה שאין כך בציווי-בפקודה, שאין מסרבים לה.

34. לא נבדק כאן מקומה של כל, לבל במערכת הפועל. אם נשייך את המבנה שלנו למבעי האמירה-הקביעה ולא למבעי הביצוע-התביעה (כדעת ד"ר אורה שוורצוולד, בהודעה בעל-פה), אפשר יהיה לצרף להסבר על התהוות המבנה בעברית החדשה את המבנה הזה: [אמר] ל-כינוי דבוק+ל-מקור (כגון: אמר להם ללכת).

3) אפשר להוסיף למבע ביטוי פורמאלי של בקשה (נא : אל-נא ... ; או : בבקשה, אל ...), ומכאן שאנו עומדים בדרך הבעה של אדיבות.³⁵

ביטויי השלילה שהקף תחולתם הוא נשואו של משפט מתחלקים אפוא בעברית של ימינו בדרך הזאת:

שלילת הרשאה (במישור הביצוע)			שלילת קביעה (במישור התיאור)		
תפעל	לא		פעל	לא	עבר
תפעל	אל	איסור	פועל/צש	לא/איך	הווה
		משאלה (חשש)	יפעל	לא	עתיד

המבנה שנידון כאן שייך אפוא לביטויי המודאליות הדיאונטית (מצד החובה) להבעת שלילת רשות בדרגה רפה (משאלה להימנע מפעולה מהפעולות או חשש והתרסה בפני אירוע לא-רצוי).³⁶

4) אין אל מוגבלת בתפוצתה בראש משפט לאחר הפסקה או לאחר ו' בלבד, אלא היא עשויה לבוא גם במשפט משועבד, לאחר ש-כי. אפשרות זו היא תולדה של המעבר שחל במבנה שלנו ממישור הביצוע אל מישור התיאור, כחלק מהמערכת המודאלית של הפועל, כשהיא שוות מעמד עם מבעים מודאליים אחרים (כגון אסור לפעול, עליך לפעול, יש לפעול וכיו"ב) שאין עליהם מלכתחילה הגבלה של תפוצה, משום שהם שייכים למישור התיאור בעיקרם.

התופעות התחביריות שנרשמו כאן מהעברית בת זמננו בשימושיה של אל והסבריהן האפשריים מצביעים כולם בכיוון אחד: לא התפתחות רצופה של לשון חיה העלתה את העובדות החדשות שבה, אלא החייאתו של מבנה תחבירי שהיה גלום באחד המקומות במקרא וסופרי העברית החדשה מצאו עניין להתגדר בו. ייתכן שבזה טמון גם פשר התייחדותו של המבנה בלשון הכתיבה העיתונאית, או בלשון הכתיבה המדעית של ימינו, כלומר בלשון הפתוחה יותר מלשונות אחרות לקליטתה של ירושה של ספרות, של שימוש למדני שיש עמה זכר של פירוש נועז לפסוק מוקשה.

35. ראה ליונס (לעיל הערה 8), עמ' 749.

36. ראה על הבעת חובה ורשות, איסור ופטור ליונס עמ' 832 ואילך (סע' 17.5).